

Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

La Peyraforca

PRIMERA ASCENSIÓ A L'HIVERN

Al bell mig de la vall de Campcardós, com a guaita que vigila les seves contrades, s'aixeca un cim punxegut i original, de caient ferm i salvatge. Ratllat de dalt a baix per dretes canals, domina, amb aire ferreny, un país trossejat i caòtic, imperi de les neus i de la roca. És la Peyraforca, últim bastió d'una trencada carena, curulla de pitons i abims, despresa del massís del Puigpedrós.

Malgrat el seu imponent aspecte, gairebé únic al Pirineu Oriental, la Peyraforca és un cim poc conegut i estimat. I això no ens estranya: primerament perquè es troba enmig de la vall de Campcardós, relativament poc recorreguda pels aficionats a la muntanya, i, també, perquè voltat de cims més alts és gairebé impossible poder-lo veure des de les valls baixes. Inclús des dels cims del Pic Negre d'Envalira i del Puigpedrós, tots ells propers, no és possible d'imaginar-se la seva forta estructura, puix, com ja he pogut constatar des dels cims dels dos pics esmentats, la massa de la Peyraforca i de la seva carena es confon en part amb la soledat del fons de la vall o amb la massa trossejada del Campcardós. Per poder admirar la Peyraforca, cal endinsar-se en la vall de

Campcardós. Llavors és possible donar-se compte dels seus múltiples aspectes, principalment de la part alta de la vall, des d'on es dominen els vessants N. i NO., i des de la valleta de la Peyraforca, bon mirador dels vessants de Llevant.

La carena de la Peyraforca arrenca del massís del Puigpedrós prop de la Portella Blanca de Maranges. Tot seguit s'aixeca i forma un agudíssim pitó, conegut en el país amb el nom de Roc Colom i batejat més tard pel Vescomte d'Ussel amb el de pic Marfaing, bateig, per cert, innecessari, puix que el cim ja tenia nom. Després d'aquest pitó vénen una sèrie de ressalts separats per colls estrets. Després, ve un coll més baix i ample que els altres, i al seu costat s'aixeca un cim baix, però agut, i, finalment, passat un darrer i feréstec collet, s'aixeca una original cresta trencada fins al cim de la Peyraforca. Després la carena baixa sobtadament i passa per dos petits collets fins a morir a la vall de Campcardós.

Els cims i collets d'aquesta carena, deixant de banda la Peyraforca i Roc Colom, no tenen nom. Llurs altituds són també desconegudes en llur major part. El mapa del Ministeri de l'Interior Francès dona 2661 m. al Roc Colom, però no dona cap cota a la Peyraforca. Alguns han cregut que la cota 2305 que porta aquest mapa en lloc proper al cim esmentat és la seva altitud, però un examen atent de l'emplaçament de la mateixa, fa veure que es refereix a un lloc més baix. D'altra banda, el qui ha pujat dalt veu tot seguit que és força més alt, i per la comparació amb els pics que voltren la vall ha de trobar-se cap els 2700 m. Fullejant literatura francesa he trobat l'altitud de 2767 m., que no em sembla del tot malament, tenint present el desgavell d'aquest estat de coses. L'accepto, malgrat ignorar la veritable procedència, com la que més s'acosta a la realitat.

En els primers temps del Pireneisme la Peyraforca passà totalment desapercibuda. La majoria dels muntanyencs dedicaren llurs esforços al Pireneu Central. Per ells, pràcticament, el Pireneu començava a les serres de Montarto. Russell i Schrader amb prou feines es recorden de les carenes orientals, i, quan ho fan, no és sempre elogi ço que escriuen. Vegeu, com a exemple, l'ascensió d'En Russell al Puigmal, cim per cert gens bell, i la sèrie d'observacions que fa, algunes indubtablement certes, però d'altres, la majoria, injustes, filles del seu desconeixement d'aquelles contrades. Fou precís que el Vescomte d'Ussel vingués al Pireneu perquè la Peyraforca fos coneguda. La seva forma ardida el temptà i, acompanyat del guia Marfaing, l'ascensionà per primera vegada

l'any 1899. Després d'ell alguns muntanyencs i colles aïllades ascensionaren el cim en qüestió. El nombre de catalans que ha pujat a la Peyraforca és reduïdíssim. Nosaltres només sabem per aquest BUTLLETÍ que en 1910 hi pujà N'Enric Ribera. Tothom està d'acord en que l'ascensió a la Peyraforca no presenta cap especial dificultat per a la gent avesada a les muntanyes. Gairebé totes les ascensions s'han efectuat per les canals N. que menen a un collet proper al cim, d'on s'assoleix aquest per l'aresta final.

El Roc Colom o punta Marfaing fou pujat per primer cop pel Vescomte d'Ussel el juny de 1899. L'ascensió fou considerada molt difícil i perillosa. Després gairebé no s'ha pujat més; motius: l'aïllament del pic i la seva fama de terrible. Però, heus ací que en la revista «Alpinisme», gener del 1928, els germans De Naurois ressenyen una ascensió estiuenca al Roc Colom que qualifiquen de facilíssima...

La travessia de la carena de la Peyraforca segurament no ha estat encara mai feta. Promet belles escalades i ha de resultar, sense dubte, força interessant.

Si bella és la Peyraforca a l'estiu, quan el sol hi bat de ple i la neu es refugia en les amagades canals, molt més ho és encara a l'hivern. Coberta de neus i glaç, flagellada pel torb furient, les allaus baixen brunzents per les parets i les canals. Llavors, la Peyraforca pren un aspecte alpi, molt diferent del que ofereix a l'estiu, i l'ascensió resulta més cobejable i atractívola.

Fa anys, havent tingut ocasió de veure de prop la Peyraforca a l'estiu, vaig experimentar el desig fervent de pujar-hi a l'hivern. L'any 1924, el 29 de desembre, acompanyat per l'amic Gabriel F. Moragas, vaig intentar l'ascensió, amb bons auspicis. Però era escrit que aquell cop no havíem d'arribar al cim, puix a poca estona de començar a enfilar una de les canals N. es desencadenà un torb fred i violent, el qual tot seguit ens féu tornar enrera. Desfèrem amb treballs el poc camí pujat, i arribàrem al fons de la vall tristos i glaçats.

El Cap d'Any de 1930, acompanyat per l'amic Josep Villellas, sortia de Barcelona per tornar a la Peyraforca. Feia un temps bo i serè, presagi d'un bon endemà. Arribats a l'estació de la Tour de Carol mengem ajaçats en un prat dels voltants. Passem una estona, disfrutant de bons panorames, tot esperant la sortida del tren francès. Aquest sortí a les 4'30 i tres quarts d'hora després érem a l'hostal de Porta, a 1510 m. d'altitud. A les valls baixes hi havia ben poca neu, ço que ens féu pensar de portar solament unes raque-

tes, per cas de necessitar-les, ja que, segons notícies, la neu dels cims era ben glaçada. Els caçadors del poble ens confirmaren aquest extrem, i ens digueren que arreu la neu era dura com un roc. Llavors decidírem deixar les raquetes a l'hostal, per tal d'estalviar-nos un pes inútil.

El dia següent sortíem de l'hostal a les 5'30 del matí. Travessat el Carol, enfilem tot seguit el camí de la vall de Campcardós. No hi havia neu, però, per dissort, tot ell era ben glaçat, ço que ens féu prendre precaucions per no caure. Entrats ja a la vall, apareix al davant la Peyraforca, coberta de molta neu i presentant un aspecte magnífic. No es pot demanar un dia millor; no hi ha un sol núvol ni fa gens de vent.

Anem resseguint la vall deserta per apropar-nos al nostre pic, i a la poca estona entrem ja en la neu, que és ben dura i fa de bon caminar després de trepitjar tant de glaç. Cap a les 9 estem prop del peu de la Peyraforca i del primer estany de Campcardós. Deixem el camí a la nostra dreta, travessem fàcilment el torrent de Campcardós i emprenem una sobtada pujada pel vessant dret de la vall, per tal de guanyar la valleta de la Peyraforca, la qual s'obre entre els vessants de Llevant del dit cim i els de Puigpedrós. Malgrat les prediccions, la mala sort vol que trobem neu tova en abundància; així és, que tan aviat com pugem ens enfonsem fins a mig cos. Ah, què hauríem donat per les nostres raquetes! Bona falta ens feien.

Cap a les 10, bufant i amoïnats, arribem dalt de la costa i entrem de ple en la valleta. Aspecte desolat i tètric. Arreu canals glaçades davallen de Puigpedrós i del nostre cim. Enlloc no hi ha rastre de vegetació. A la dreta s'aixeca amb empenta la Peyraforca, que presenta un aspecte feixuc vist de tan a prop.

A la poca estona d'anar resseguint la vall apareix una canal. No ens convé, puix mena a un collet de la cresta, encara prou allunyat del pic central. Pocs minuts després en trobem una altra que s'enfila ja ben amunt i va a parar a un enlairat collet, molt proper del cim. Al seu peu apareix una regular massa de neu, sense dubte una allau caiguda no fa gaire. Amb ella van barrejats rocs de mides diverses, però tots ben pocs agradables quan hom els troba que baixen furients pels pendents i abismes. Ens alegrem que l'allau hagi tingut la bona pensada de caure abans de la nostra arribada. Això pensant deixem el fons de la valleta i, per sobtada costa, amb neu dura, arribem al peu de la canal en poca estona. Són les 10'30. Asseguts en un roc mengem un *piscolabis*

LA PEYRAFORCA : VESSANT NO.

Obs. J. Ulthoff

LA PEYRAFORCA DES DE LA VALL DE CAMPCARDÓS

CARENA DE FONTNEGRA DES DEL CIM DE LA PEYRAFORCA

Ols J. Uthoff

PICS D'ENVALIRA I TOSSETA DE L'ESQUELLA DES DEL CIM DE LA PEYRAFORCA

i fem una cigarreta, banyats per un sol que escalfa de debó. No hi ha dubte que avui hi pujarem.

A les 11 empenem canal amunt amb els crampons calçats. De mica en mica es va redreçant, entaforada entre dues parets de roca, on abunda la neu i el glaç. Tot va de primera, però aviat sorgeix una dificultat: de cop i volta trobem una gruixuda capa de neu tova la qual recobreix la neu glaçada. Aquesta neu no ens agrada, puix pot provocar una allau, però no podem fugir-ne, perquè recobreix fins el cim tot el que ens manca fer de canal. D'altra banda ens enfonsem fortament, i la pujada, d'ella mateixa ben dreta, es fa esbufegadora en aquestes condicions. Sigui com sigui, cal deixar aquesta neu; així és que decidim pujar per la paret de la nostra dreta (esquerra de la canal), per sortir-ne i anar a parar a una cresta rocosa al mateix costat del collet. Travessem l'estreta canal i fem presa en la paret. Pugem relativament de presa i ens arrapem en tot allò que trobem. La neu i el glaç abunden sobre les roques, i ens obliga a prendre precaucions. També trobem herba i matolls recoberts de glaç; elements extremadament traïdors en aquestes condicions i amb els quals hom ha d'anar amb tota cura. La part superior és força vertical, i obliga a tota mena de precaucions, puix abunden les posicions de gran inseguretats. Veiem clarament que aquesta pujada a l'estiu és cosa de joc; però ara, a l'hivern, amb el roc recobert de glaç i abundant la neu tova en les coronises tota precaució és poca. Així, fent abundosa gimnàstica, arribem dalt de la cresta on ens saluda un ventet fluix però força fred.

Un bell esguard se'ns ofereix cap el N. i NO.: la Portella Blanca d'Andorra i els cims del Pic Negre d'Envalira i de la carena de la Fontnegra s'aixequen enasprats al davant, i emmarquen l'alta vall de Campcardós. Als nostres peus, corren cap avall les canals N. de la Peyraforca fins a perdre's de vista. Girem l'esguard endarrera i se'ns apareix, més enllà de la vall del Carol, el massís del Carlit, cobert de neu abundant. Al fons es presenta la deserta valleta de la Peyraforca i, cap avall, baixa estibat el nostre camí de pujada.

Són les 2 de la tarda. Hem perdut molt de temps pujant el darrer tros de paret. El collet se'ns presenta molt proper, a pocs metres. Anar-hi sembla no-res, però pel mal estat de la neu i els passants triguem ben bé mitja hora. A les 2'30 ja som al collet anònim, al peu mateix del cim. És un collet estret que dona al SE., cap a la nostra canal de pujada i cap el N. vers un ràpid pen-

dent de neu que condueix de dret a les canals septentrionals. La neu tova és la nostra maledicció i ens enfonsem de valent.

No cal perdre temps, puix és tard. Agafem, sense aturar-nos, el dret caient del cim, cobert de tanta neu tova com es vulgui, barrejada amb plaques glaçades i rocs coberts de gel. A l'estiu això duraria uns fàcils 15 minuts, però ara és fatal. Llitem una hora sencera, ja enfonsant-nos, ja relliscant, guanyant altitud pam a pam, i amb ajut de totes les eines. Els dits esdevenen balbs i els peus gairebé inexistent. La fusta dels piolets es recobreix d'una capa de gel i les mans s'hi enganxen com si fos de goma. La neu glaçada també s'introdueix entre les sabates i els crampons i ocasiona nombroses molèsties. Però tot té la seva fi. De cop i volta el sol ens dona de ple... ja som a dalt. Una curta i estreta cresta, gairebé sense neu, uns segons més, i trepitgem el cim de la Peyraforca. Són les 3'30.

Cansament, fred, tot, de sobte, s'esvaeix davant la visió feréstega i esplèndida. Del cim, estret i petit, les canals i arestes davallen per tot arreu. Cims entercs, en confós desordre, ens envolten; al fons, la vall de Campcardós, neu i rocs, gran desolació.

La panoràmica de la Peyraforca és relativament local, puix aixecant-se enmig de la vall de Campcardós, es troba voltada pels seus cims que són més alts. Solament cap a Llevant té la visió lliure. El cim és força reduït i porta un minúscul pedró que, la veritat sigui dita, no pot ésser més gran per manca d'espai. Cap al Nord es veuen els pics de Fontnegra; seguint cap a Llevant, vénen, en la mateixa carena, els pics de la Baieta i Fontfreda, i corre al fons la baixa vall de Campcardós. Sortint per darrera de la vall del Carol, la carena del Carlit brilla, vermella, sota els raigs del sol ponent, i es destaquen bé els dos pics Pedrós, la Pica i els pics de Coll Roig. Vers a Llevant, el Canigó, les Esquerdes de Rojà, Costabona, Roca Colom i altres pics derivats de la carena de Núria tanquen l'horitzó. Anant cap a Migjorn s'aixeca el potent massís del Campcardós, molt proper, ratllat de dalt a baix de canals i coronat pel Puigpedrós; al fons la valleta de la Peyraforca, deserta i plena de neu. Cap a Ponent es desprèn, voltada d'abismes, la cresta que junta el nostre cim a la Portella Blanca de Maranges... cresta fina i trencada, curulla de pics i sentinelles. A la seva extremitat, el Roc Colom o Pic Marfaing s'aixeca ardit i elegant. I, finalment, tombant ja cap al N. apareixen els pics de la Portella, Gorgs, Bressola, la Portella Blanca d'Andorra, el pic de Montmalús, els pics d'Envallira i el Senyal de l'Esquella. Al fons la vall alta del Campcardós.

Sense dubte aquesta vista a l'estiu, per la manca de neu, ha de resultar molt menys interessant.

Al cim no tenim vent. El termòmetre marca -2° al sol. Belluquem el pedró i no trobem altra cosa que la tarja d'un soci del Club Alpí Francès, de Maçon; el nom del qual sento haver oblidat. Aquesta tarja i un paper amb els nostres noms foren deixats dins el pedró, en una capsula de llauna, de cigarretes. Passem ben bé mitja hora gaudint de belles vistes i disfrutant de la ja migrada del sol. Fem alguna fotografia, si bé en pèssimes condicions per l'estat dels nostres dits, la manca de trípode, caigut durant la pujada, i la color rojenca que prenen els cims, del sol ponent.

Cal marxar, puix aviat vindrà la fosca. Retornar pel camí de pujada és ben factible, amb la corda que duem, però és segur que es farà fosc baixant per la paret mig glaçada, cosa poc agradable i perillosa. Examinada, en canvi, la davallada pel pendent septentrional i les seves canals, ens sembla que si aquestes estan en bones condicions, cosa probable, puix el sol no hi toca mai, podrem fer via ràpidament. Així, fou decidit baixar pel vessant N., de dret, i anar a sortir a mitja vall del Campcardós, just a l'indret de l'estany.

A les 4 comencem a baixar, per sort amb bastant de rapidesa, fins al collet, on novament tornem a enfonsar-nos. Baixem en quatre vegades menys de temps del que necessitàrem per a pujar. I, despedint-nos de la Peyraforca, emprenem avall el pendent N. A poc ja trobem tot el terreny glaçat i molt dur. Amb piolet i crampons baixem de pressa, si bé anant en compte pel pendent. De mica en mica tot va enfosquint-se, servant tan solament els cims la flamarada roja, darrera salutació del sol. Després tot es torna blau, amb aquella color tan bella que prenen els cims en fer-se fosc. És un capvespre dels més esplèndids que recordo enmig de les eternes soledats. A poc s'obren dues canals; prenem la de la dreta, en alguns llocs molt estreta, i seguim avall ràpidament. La visió és bonica, però cal no distreure's. Una relliscada podria tenir fatals resultats. Arribem bastant fosc al peu de la canal a dos quarts de sis. Una costa sobtada, on la neu tova abunda, ens condueix en mitja hora a l'estany, que es beslluma a sota. L'estany és ben glaçat. El travessem, i a la sortida ens aturem una mica per abrigar-nos, treure'ns els crampons i examinar i fregar els peus per la neu. La casualitat havia volgut que, tant a mi com a l'amic Vilellas, se'ns hagués glaçat un xic el dit gros del peu dret. Era, però, cosa de poca importància. Ens canviem els mitjons, un xic xops, i tirem

avall, pel camí de Porta, amb bona neu. Són dos quarts de 7. Deixada la neu endarrera, trobem la part de camí glaçat, el qual es féu interminable pel molt de compte amb què calia anar per tal de no caure. Així i tot férem un bon nombre de magnífiques i aparatoses caigudes que ens feren perdre molt de temps. A quarts de nou érem a Porta. Calmàrem l'ànsia de l'hostaler, inquiet fins a la nostra arribada. A hores d'ara encara dubta de la nostra ascensió.

En resum, l'ascensió a la Peyraforca a l'hivern és bella i interessant. Crampons i piolet són necessaris, i la corda pot ajudar en certs moments i en determinats indrets. L'estat i la quantitat de la neu i el glaç són els factors que modifiquen les condicions de la muntanya i determinen més o menys dificultats, segons el cas.

En la nostra ascensió, la neu tova en els drets pendents i les roques cobertes de glaç foren sovint un inconvenient seriós; però en condicions més favorables, l'ascensió a l'hivern resultarà més planera.

Per acabar, fem vots perquè la nostra gent visiti la Peyraforca, el Roc Colom i la seva carena. Llurs cims, canals i arestes els oferiran ascensions, curtes en general, però per a tots els gustos, des del més fàcil fins al difícil de debò. Demés, la satisfacció de seguir, en molts casos, camins encara verges és també un atractiu. Però els qui realment coneguin bé les ascensions d'hivern, faran bé d'anar-hi en aquest temps prenent les precaucions del cas. Sense dubte en restaran satisfets.

JOSEP UHTHOFF I FERRAN

Restes romanes entre Canet de Mar i Sant Pol

SEGUINT la recerca de les cases fortificades de La Costa i Serres de Llevant, un dia, sortits de Canet de Mar, i després de passar la vall de Marta (1) i de contemplar la casa de la Murtra, ja en terme de Sant Pol, remuntàrem un turó per anar a exa-

(1) En Magí Xiqués i Soler en la seva *Reseña histórica de Canet de Mar y sus monumentos*, 1880, pàg. 29, diu que s'anomena així, de Marta, per una corrupció, ja que: *la llamaron nuestros abuelos Valle de Marte, como si dijéramos Valle de la Guerra*.

RESTES DE MURALLA ROMANA

RESTES ROMANES : VISTA PARCIAL DELS MARGES

Cla. J. Danés

SANT POL DE MAR : TORRE DE LA MARTINA

Ots. J. Danés

RESTES D'UNA TORRE FUNERÀRIA ROMANA

minar la torre de la Martina, situada en una carena, des de la qual es domina la mar, a uns cinquanta-cinc metres d'altitud i a uns quatre-cents metres de l'aigua.

Abans d'arribar-hi, a uns dos-cents metres de la torre i en un lloc un poc més elevat, on hi ha uns garrofers grossos, ens sorprengué la troballa de terrissa romana, trossos de tègula, restes d'àmfora i fragments de paviment de picadís i calç. En gran part, aquestes restes, junt amb moltes pedres, són apilades en diversos llocs, evidentment perquè no siguin cap destorb al conreu.

En tota la part alta, on hi ha els garrofers, la qual forma com un planell, no hi sabérem veure gran cosa més que aquests munts de pedra i terrissa; hi ha, però, alguna cavitat i alguna fossa i una pedra gran, la qual sembla més o menys escairada; de moment, és molt difícil de judicar amb encert si són o no restes romanes. Ni una sola paret ens fou possible de reconèixer en tot l'esmentat planell.

Tot seguit baixàrem per veure els marges que contenen les terres. No poguérem apreciar cap resta de paviment que es mantingués en el seu corresponent lloc primitiu. El marge més gran, el qual té uns tres metres i mig d'alçària, està situat de cara a la mar i en una orientació de NE. a SW., conté les restes d'una muralla que considerem que es conserva en gran part en la seva primitiva manera d'ésser. Aquest fragment de muralla amida uns cinc metres de llarg per una altura variable d'un a mig metre. Com que en aquest mur és on recolzen les terres, resulta solament visible per una de les cares: el formen filades de pedres grosses, sense morter. Encara que aquesta muralla continua més enllà, per tots dos costats, i que a uns quatre metres més avall n'hi ha una altra per l'estil, és gairebé segur que totes han estat refetes diverses vegades per les necessitats del cultiu de les terres i les ensulciades produïdes repetidament pels agents atmosfèrics. A uns vint metres més cap al W. d'aquesta muralla hi ha un fragment de paret, de mig metre de gruix i d'uns vuitanta centímetres d'alt, en sentit transversal al marge, el qual fragment en el seu punt més elevat, ara resta a un metre més baix que l'aresta del marge, i en la seva base, a un metre i mig més amunt del peu del marge esmentat. Aquesta paret, que judiquem ésser romana, es presenta endinsada en el marge, i és feta amb morter de calç; en construir-la foren utilitzats alguns fragments de terrissa.

Seguint aquest mateix marge en direcció a Canet, a uns tres metres i mig, hi ha les restes d'una altra paret del tot semblant a

la descrita, i és de presumir que ambdues formaven part d'un mateix departament o cella. Seguint encara més avall, en la mateixa direcció, després d'uns trenta metres, es troben altra volta parets modernes, fetes amb les pedres d'altres de més antigues i amb fragments de terrissa romana, en una extensió d'uns setanta metres. Es de notar la presència de diverses pedres *tosques* i algunes d'altres menes (a part de les *d'ull de serp*, pròpies del terror), les quals foren necessàriament importades a aquell lloc.

En l'altra direcció del marge, en sentit paral·lel a la riera de Sant Pol, a part de la gran quantitat de restes d'argila cuita, no poguérem reconèixer cap altra dada interessant.

En anar-nos-en cap a la torre de la Martina, observàrem que l'escampament de terrissa no minvava: hi ha piles de pedra, amb terrissa, procedents de la neteja dels camps, ultra la molta que encara queda escampada enmig d'aquests.

La torre de la Martina és de forma quadrada, amb una gran quantitat de fragments ceràmics romans en les parets, els quals fan de rebles, en forma que fins influeixen en el total aspecte i colorit. No hem tingut la sort de poder-la reconèixer per dintre. Al present presta algun servei al qui conrea les terres que l'envolten. Li fan companyia unes belles alzines, talment com un marc. Aquests arbres són deixats créixer en aquest lloc, perquè la gran quantitat de restes de parets i terrissa no el fa apte per al conreu. Mig segle enrera degué esdevenir lloc predilecte d'algú que va tractar-lo com a lloc d'esbarjo, fent i desfent parets. Resta alguna cisterna (ja molt recent) i, a part de la torre, un departament mig subterrani, llarg i estret, que també està tancat i que, per tant, no poguérem examinar.

El conjunt de les restes de prop de la torre són, actualment, de molt mal definir, puix, d'una part, les parets que hom hi veu semblen ésser antigues construccions, mentre que, d'altra banda, sembla que siguin parets formades solament per a ordenar la gran quantitat de pedra i terrissa d'aquell indret. Sense una metòdica excavació, és difícil de dir quelcom d'encertat sobre el particular; el que pot assegurar-se, és que allà també va haver-hi edificacions romanes en gran quantitat.

Més enllà de la torre de la Martina, en un planell en direcció a la mar i a Sant Pol, a uns setanta metres, també hi ha una altra zona amb pedres i ceràmica romana.

La torre de la Martina degué formar part de la xarxa de torres de la telegrafia òptica, organitzada del 1830 al 1840, les quals es-

devingueren inútils tot seguit. D'una banda, es relacionava amb la torre de Santa Bàrbara (60 m. sobre el nivell de la mar) i amb la Torre-nova (117 m. d'altitud), totes dues en una mateixa carena, sobre el Passeig dels Anglesos, de Caldetes, i, de l'altra, amb les dues torres dites de les costes de Calella, situades a pocs metres l'una de l'altra, en una mateixa carena, entre Sant Pol i aquesta població.

Per la seva construcció, judiquem que és anterior a les altres quatre torres esmentades. Indubtablement, és més moderna que moltes d'altres que també estan en relació amb ella, com són: la que forma l'església de Sant Pau, de Sant Pol de Mar; la que, de temps, fa de campanar a l'església parroquial d'aquesta població; la *Torre de Mar*, en la riera de Lladoners, de Canet; la dels Encantats, de sobre Caldetes, etc., etc., sense esmentar les que tenen caràcter particular. Sembla que llur finalitat degué ésser vigilar la mar, i, amb senyals de fum durant el dia, i de foc a la nit, donar a Sant Pol i a Canet els avisos de la presència d'un perill, així com rebre'ls per a transmetre'ls d'un lloc a l'altre, amb l'objecte de frustrar les incursions dels pirates. Sembla que és obra del segle XVII, i presumim que fou feta per suplir-ne una altra de més antiga, que no havia d'estar molt lluny, tota vegada que trobem a prop d'aquest indret el varal del Farell amb el torrent del Farell i la punta del Farell, el qual sembla referir-se a alguna desapareguda construcció que no pot situar-se prou concretament en l'actualitat.

En l'examen de les pedres que formen part de la torre de la Martina, no poguérem reconèixer cap inscripció ni forat de grípia ni motllura que fes pensar en la provenença d'una altra construcció de molta més antiguitat. Ens han dit si la torre de la Martina fou en altre temps un hostal. Això no és versemblant, puix que, de fa molt de temps, aquest indret es troba per complet fora de camí (1).

(1) En els *Estudis Universitaris Catalans*, Vol. XIII, núm. 2, pàg. 367, En Daniel Girona i Llagostera en el seu *Itinerari del rei En Joan I*, publica una carta del rei, datada a Blanes a 17 de març de 1390, de la qual són les següents paraules: .....*Nos vuy partint de Mataro, com fonc a la Ribí, per lo mal camí qui era per la muntanya nos metem en les galees e nostra cara companyona la Reina, e les dones qui van ab ella e alguns cavallers e altres servidors nostres. Axi matex e entreveasant tro a la Callella, la mar ha ns tots tabuxats.....*

Amb referència a la paraula *Ribí*, el senyor Girona i Llagostera diu en una nota: «Es refereix a la riba mar o algun lloc avui inexistent, i probablement situat prop de Sant Iscle de Vallalta, en l'antic camí ibèric romà que seguia el Maresma per la muntanya, car l'actual camí per la vora de la mar no existia».

Nosaltres creiem que el lloc de *la Ribí* de la carta del rei és la Riba, una casa de pagès

A uns cent cinquanta metres de la torre de la Martina i en direcció a la carretera reial, trobarem unes altres restes també romanes. Són part d'un edicle en forma de torre rodona de petites proporcions. Pel que ara en resta es pot judicar que, essent del tot circular (com sembla que era en el seu primer temps), no tindria un diàmetre exterior superior a uns dos metres i mig, i com que les parets són de seixanta centímetres, solament quedaria un metre i trenta centímetres de diàmetre interior. Actualment es distingeixen dues parts: l'una de forma circular que correspon a l'època romana, en què hi ha pedres grosses, amb rebles, les quals formen filades i en què el morter no és visible a l'exterior, amb molt poca terrissa utilitzada, i una altra part més moderna, que desfigurà la forma circular en la construcció de la qual s'utilitzaren moltes restes de ceràmica romana i de paviment de picadís. En algun punt ara resta solament la meitat interior del que foren aquestes parets més modernes, fetes amb paraments plans. Tot l'interior està ple d'esbarzers i runa, que de moment ens feren difícil un extens anàlisi. El tros antic sembla tenir actualment els fonaments descalçats en cosa d'uns vuitanta centímetres. Hi ha, en allò que fou el primitiu pla de les terres, una pedra plana, posada horitzontalment, la qual surt enfora uns deu centímetres, cosa que sembla que fou feta a posta.

El camí que passa pel costat, el qual davalla del turó fins al llit del torrent, té el sòl format de pedra granítica posada al descobert per la mà de l'home. Aquest camí és prou antic també. La proximitat d'aquest edicle al camí, el quedar separat de totes les altres restes romanes, la seva situació en un punt no culminant, i, sobretot, les petites proporcions, tot ens porta a pensar que es tracta d'un monument funerari romà en forma de torre, com a Lloret de Mar, Vilablareix i Aiguaviva, de mides per l'estil si bé en forma circular; i és per això que considerem d'interès la neteja i excavació d'aquest petit monument.

L'edicle està emplaçat a uns dos-cents metres de la carretera reial, des d'on és ben visible d'un punt situat a uns cent metres abans d'arribar a la pedra quilomètrica núm. 669 de l'Itinerari II.

---

del terme de Sant Cebrià de Vallalta, situada al començament del torrent de la Murta i de cara a la mar, a 160 metres d'altura i a 1720 metres de distància, junt al terme de Sant Iscle. Aquesta carta ens situa al lloc de pas del camí, per aquest indret, durant l'edat mitjana. El que no creiem és que el camí romà passés per allí, sinó que era molt més proper a la mar, sense arribar a ésser l'actual carretera; les restes de la Torre de la Martina i de Moré el precisen prou, així com les de Valldemaria.

Les construccions romanes de Torre de la Martina eren visibles des de la fortificació romana de la part alta de la partida de Moré, segons una visual de 2870 metres, la qual passa pel coll de can Pi. Per l'altre cantó, la distància que les separa en línia recta de les altres restes romanes de Valldemaria, en el terme d'Arenys de Mar, és de 3350 metres.

Ultra els trossos d'àmfora, de tègula, restes de paviment fet amb picadís i peces de forma arquejada i molt gruixudes, trossos de dòlium, etc.... tot de terrissa molt grollera, recollirem un fragment de ceràmica fina, importada, de color vermell, un molt petit fragment de vidre i un tros d'estuc també de color vermell. No ens fou possible de trobar cap fragment d'argila cuita que fos estampilat, ni pintat, ni cap fragment de marbre, ni cap porció de metall.

La gran abundor de ceràmica ordinària i de formes comunes, i l'escassetat de quelcom d'allò que significa refinament, ens porta a pensar que es tracta d'un lloc pobre. La gran quantitat de terrissa escampada, ça i enllà, en el que són els diversos planells (a part de la que, per acció de les aigües, ha anat davallant cap al fons dels torrents) dóna al conjunt una extensió que ens fa pensar o bé en un poblat format de cases pobres, potser només que d'una sola habitació cadascuna, o millor, per la muralla, en una fortificació com la de Moré i en conjunció amb ella per a vigilar el camí de la costa, que devia passar pel peu mateix de les seves parets.

La *Baetulo* està relacionada amb la desembocadura del Besós, com la *Blanda* ho està amb la del Tordera i la *Iluro* amb la Riera d'Argentona, la més important compresa entre aquells dos rius. Les restes de la Torre de la Martina i les de la fortificació de Moré, estan a banda i banda de la riera de Sant Pol, i relacionades amb ella en forma molt semblant, essent la susdita riera, la que segueix en importància d'entre les moltes que hi ha del Besós al Tordera, tant per la seva conca, com per la seva amplària i altres aspectes generals.

Segurament que hi ha diverses restes romanes desconegudes i a la vista per aquests indrets, les quals, pel fet d'estar avui fora de camí resten encara ignorades. Els nostres excursionistes acostumen massa anar a colles, seguint itineraris determinats, els quals passen únicament per les rutes fresades.

JOSEP DANÉS I TORRAS

El Pare Ramon Pons i la predicació del cristianisme a Amèrica

Es cosa sabuda que en el llibre *Historie*, atribuït a D. Ferran Colon, així com en la *Historia de las Indias* del P. Las Casas, es fa esment d'un pare missioner, al qual ambdós llibres anomenen Fray Ramón Pane i del qual diuen explícitament que fou català. Les *Historie* inseren una relació dels usos, costums, religió i mites dels indis de l'illa Espanyola, avui Santo Domingo, redactada pel Pare esmentat, notable treball que ve a ésser el primer en el seu gènere escrit sobre els indígenes d'Amèrica.

D'altra banda, segons aquests llibres i d'altres testimonis, l'anomenat P. Pane arribà a l'illa Espanyola juntament amb Colom en la segona gran expedició d'aquest, és a dir, l'any 1493, i es lliurà tot seguit a catequitzar els salvatges. Ha d'ésser considerat, doncs, com el primer missioner cristià al Nou Món, puix el P. Boil, com se sap, no féu cap treball catequístic, i retornà a Espanya després d'una curta permanència a l'illa esmentada.

Però, qui era el P. Pane? Aquest cognom no existeix en català. La veritat és que no es deia així, i un historiador dominicà, Monte i Tejada, ja féu saber que el seu veritable cognom era *Ponce*, això és, *Pons* en català, i aquest sí que és un cognom netament català, la forma castellanitzada del qual és *Ponce*. Les *Historie* havien italianitzat el cognom transformant-lo en *Pane*, tot i afirmar la catalanitat del missioner.

Un document trobat en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, em permet ara d'identificar la persona d'aquest Pare Pons. Es tracta d'una reial provisió, expedida a Barcelona el 27 d'octubre de 1467 pel Duc de Calàbria, lloctinent de Renat d'Anjou a Catalunya. En ella trobem el P. Ramon Pons com a prior d'Ullà en el bisbat de Girona. Ullà era un priorat de l'orde dels ermitans de Sant Agustí, i aquesta circumstància, la de tractar-se d'un ermità, permet la identificació amb el P. Pons de l'illa Espanyola, que també era ermità.

JOAN DE CALÀBRIA, DUC DE LORENA, PRIMOGÈNIT DEL REI RENAT D'ANJOU I EL SEU LLOCTINENT GENERAL A CATALUNYA, ORDENA A TOTES LES AUTORITATS I JUSTÍCIES DEL PRINCIPAT QUE RESPECTIN I FACIN RESPECTAR LA POSSESSIÓ DEL PRIORAT DE SANTA MARIA D'ULLÀ, DE L'ORDE DE SANT AGUSTÍ, EN EL BISBAT DE GIRONA, OBTINGUDA PER FRA RAMON PONS, LA QUAL PRETÉN DISPUTAR-LI EL CANONGE JOAN DE FOXÀ. BARCELONA, 28 D'OCTUBRE DE 1467. - ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ. REGISTRE 1 DIVERSORUM DE RENAT D'ANJOU, FOL. 56 vº, 57 i 57 vº

*Per fra ramon pons
prior de villa*

En nom de don joan rey Als Esglésies nobles magnífiques e amans can-
nòniques e feites sra nra del Senyor Rey e nras nos e simples Capítans e curies
barles jures consells emperadors o altres qualsevol persones als quals les pms puerdian e
s'ofendades seron, taler dilapècia i perpart del senoble e elipios e amiat dia d'ua
Ma^{me} s'rie face e amon pons prior del priorat de villa canone nre conspette
Jussuissit ab quicelob supphans es per expost Quo om ell l'upramante e ab es
Canongues p'romissions del senor pare nra Senyor Lo pape p ell l'onh remes-
ha obtingides haia pres a la p'prio del d'ic. nra sra de s'anta Maria de
Villa del orde de s'ant August del bisbat de Gerona q' la villa de
Zencolla conspette enq'la par'roment haia reingida o p'p'chida e aca emp
moss nra sen joan de foxa Canonge dela Seu de barçona na obfene les nra
des'us dies ab reses b'ntes e p'p'cions p'ell Regon dia d'ua monasce del die
s'ant pare obtingides se sol s'forat e de fet se s'fora en molestar e q'ntac
L'ic' d'ic prior en la d'ic p'prio p'ell de l'onh remes enra obtingida volent aq'it
compette encara fora lo p'prio de calhalunya pla dia talo an gran dan e q'nt
videns p'cedir del die p'rio Ego e odens a les d'ic supphans i pare
del die prior anes p'p'rades benenamet amunt E nra considerat ab q'nta
h'clita e castelo Lo die supphant Lo fue del die Senyor Rey e nre fies an
ha p'rogue a p'rogue s'omes no rest' e aca d'ic'ceramos que en lo dia que
los enembs' venen en lo die nra sra s'et h'gunt mole e d'ic'ntes ab gran
animositat aq'ell des'fentent enra que expugnar los d'ic' enembs' aq'nt' q'nt
no han pogut E om ha mole necessari al dia aq'nt del die Senyor Rey
e nre e signant en lo die nre de guerra Lo die nre nre no enal
nos mans' q'ntes tom' Los arcebis dels homes s'oy molts no nos no na
ofa del q'ntes Ab uenra s'et p'nt e de nra e nra s'ra a d'ic' d'ic' nos
e s'gles des'us dies o q'nt de d'ic' d'ic' nos a d'ic' d'ic' nos e nra e nra

que lo die prior en la posita ara del Monastri e priorat con dts
 miembros d'ells e residens de aqtl monestri e d'ellen co monemte e d'ellen
 dca. fassan contra totes psones no pnerets praula dca d'ells l'apostoli.
 ques o proventus fass que lo die prior en fass no se cas torbar con algu/
 no maneco molestar q'ora totem aboria aqtl remeço que necessaris
 han prohibian e aciden al de fora cabres dequis portanga que lo die
 prior p'antre dtes dies bules o proventus apostolites excomunicar
 no golen ni p'antre so en altra maneco molestar mes p'ora de usura
 o en expedient sera sense lesio de les compracions ayals del p'nt. p'ncipal
 de catalunya. Lo p'nt. proffigme e envoves dtes altes r'els d'elles
 dies r'omd'ora lo r'ompar elo dia posito defendre altes p'nt. r'egons
 anegaren est' necess'ia. Con esto r'emp' p'nt de guerra ab arca en dca
 blans r'els d'ella arca. El r'omay no fass p' q'nt al dia d'ells
 mos d'ellan fass elo gra del die d'ells r'om'ico el fass indignaco
 na enca d'ellan no jurare epera ante arbori r'el'anda
 Vass en la r'adina a r'edon de ombred'any elo mat'ora
 de ma. Semyor Mal. *[Signature]*

[Signature] Jehon P

[Signature]
 Nos primumus et generalis
 Comisarius mag' mag' Jacobo de r'ides
 inf' r' Comis.

Això, però, no és el més notable del cas, sinó que en l'esmentat document se'ns presenta el P. Pons com a rebel contra Joan II d'Aragó durant la gran revolució catalana del segle xv. De manera que aquest primer evangelitzador d'Índies es trobava en condicions semblants a les del descobridor, el qual fou igualment rebel contra aquell rei, i un partidari de Renat d'Anjou.

Ara escau de preguntar: de quina manera el prior d'Ullà, en el transcurs dels anys, es convertí en l'evangelitzador dels indígenes d'Amèrica?

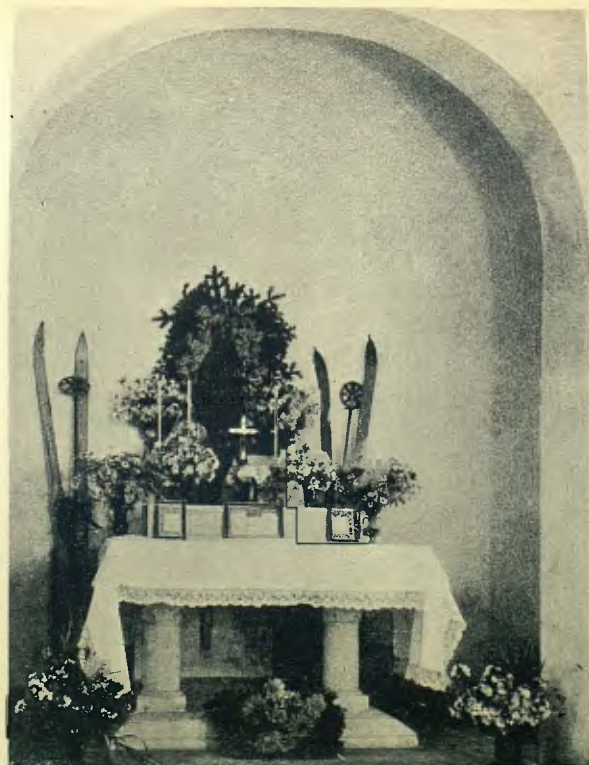
En el document a què m'he referit podem veure que un canonge

Cl. Ll. Olivella

IMATGE DE LA VERGE DE MONTSERRAT QUE ES VENERA
A LA CAPELLA DE LA MOLINA

Cl. F. Blass

CAPELLA DE LA MOLINA : ALTAR ON ES VENERA LA
VERGE DE MONTSERRAT

OJ. F. Blasi

PROCESSÓ CELEBRADA A LA MOLINA AMB MOTIU DE LA BENEDICCIÓ DE LA IMATGE DE LA VERGE DE MONTSERRAT

OJ. N. Cuyàs

SARDANES A LA PLAÇA DE LA MOLINA EL DIA DE LA BENEDICCIÓ DE LA IMATGE DE LA VERGE DE MONTSERRAT

Foxà, de Barcelona, intentava desposseir el P. Pons del seu priorat. Foxà aconseguí, a la fi, la victòria, i en temps del bord de Calàbria, fill i successor del Duc en la lloctinença de Catalunya, Pons ja apareix, en altres documents, com a vençut.

Probablement aleshores, com tants d'altres en el seu cas, es consagrà a la vida de simple ermità. «*Ermità de Sant Jeroni*» s'ha dit també del suposat P. Pane. Si realment fou titulat així, el més acceptable és que «*Sant Jeroni*» no era allí el dictat de l'orde monàstica, sinó el nom d'alguna ermita de les moltes escampades per la terra catalana. A Catalunya n'hi havia bastants amb tal advocació, alguna o algunes a l'Empordà, diòcesi de Girona.

Però, encara que es tractés de l'orde de Sant Jeroni, això no tindria res d'estrany: els frares descontents, sovint canviaven d'hàbit. Una prova d'això, ens la dona el mateix P. Boil, benedictí de Montserrat fins algunes setmanes abans del seu viatge a les Índies; mínim de Sant Francesc de Paula, en temps del viatge.

No acabaré aquestes brevíssimes ratlles sense fer notar la circumstància que el priorat d'Ullà, en el qual residí algun temps el P. Pons, estava situat en el districte de Torroella de Mongrí, a poca distància de les illes Medes, que constituïen la comenda donada per Alfons V al cavaller de Santiago, Jaume de Casanova, pare de Joan de Casanova. Tota la família Pons residia en aquell districte, i això explicaria, potser, els seus contactes amb Colom, mitjançant els Casanova. D'altra banda, cal recordar, a més, que Joan de Agramonte, el qual contractà amb Ferran el Catòlic, en 1511, un descobriment en els *Bacalaos*, era parent dels Pons.

LLUÍS ULLOA

Sevilla, maig de 1930.

La Verge de Montserrat a la Capella de La Molina

EL diumenge 27 de juliol d'enguany, tingué lloc al Xalet de La Molina una d'aquelles festes que tant ens plauen. Festa plena de simplicitat, sense faramalles ni barroquismes, sense cridòries ni verbalismes dels que sembla hem d'estar-ne carregats la gent de les nostres latituds.

Sortosament, les festes a muntanya, a casa nostra mateix, ja

agafen un to d'austeritat, de dignitat i de senyoria que potser no s'adiriem si aquest to el prenguessin a la vora de la mar i àdhuc dalt d'un turó lleugerament enlairat enmig d'una plana riallera i optimista.

En canvi, a muntanya aquest to de continència i serietat, el trobem molt d'acord amb el lloc.

Sembla com si el paisatge, com si la immensitat de la muntanya i la severa entonació de les llums i dels colors; sembla com si la precisa i lenta cadència de les ratlles que, ondulant-se, marquen el llom de les carenes i limiten el pedregar dels cims; sembla com si l'aire, una mica contristat i força grandios, que encomana el sentir-se entre muntanyes vagin fent la llei i vagin dictant quina mena de joia i d'alegria purament interior, quina placidesa i quina serenitat han de respirar les expansions festives que tenen lloc a muntanya.

En dir tot això no parlem solament de les dues o tres festes de caràcter religiós que hem presenciats a La Molina. Ho diem també per altres tantes diades de Sant Gil passades a Núria, mentre els pastors de la vall festejaven d'una manera sincera, però humil i devotíssima el seu celestial Patró. I en aquest conjunt de festes hem cregut veure un mateix ambient i un idèntic sentiment igualment contingut, igualment influït pel mitjà.

La festa que ens fa escriure aquestes ratlles tingué per motiu la benedicció de la nova imatge de la Verge de Montserrat - bella escultura d'En Josep Llimona - la qual des d'aquell dia és Senyora de la capella de La Molina.

També s'inaugurava el nou altar de pedra, el paviment de mosaic, la sagristia, la campana, un parell de bancs i les vidrieres policromades per als quatre petits finestrals, que resulten una pura delícia.

Tota la festa religiosa consistí en una processó la qual acompanyà la Verge fins a la capella, i en una missa que fou celebrada a continuació.

El bon amic del CENTRE i del Xalet, Mossèn Ramon Agulló, rector d'Alp, beneí la imatge i oficià a continuació, pronunciant un breu sermó adequat a la solemnitat de la diada.

La capella, aquell dia força insuficient, apareixia delicadament adornada amb profusió de pomells i de veritables toies de flors bosquetanes. No es feia gens difícil d'endevinar el gust artístic de tantes mans femenines que volgueren convertir la capella en un jardí.

Un relleu certament assenyalat fou el que aportaren les senyo-

retes de l'Institut de Cultura per a la Dona que aquest estiu passen temporada a La Molina. Elles sollicitaren el conduir la nova imatge fins a la capella, i elles, també, iniciaren el cant del Virolai i de la Salve montserratines, que de seguit foren cantats per tots els concurrents.

Més tard, en la plaça, davant el Xalet, es ballaren algunes sardanes, i aquest va ésser tot el programa de la diada.

Nostra Senyora de Montserrat, Patrona de la terra catalana, Mestressa d'un palau de marbres i d'argenteria en la seva muntanya, des d'ara té un nou recer petit i humil, però clar i joliu, situat al bell mig d'unes serralades més altes encara que la muntanya montserratina. En endavant, sempre que la neu sigui mestressa portes enfora de la capella, els skiadors catalans enmig de tanta blancor trobaran la morenor d'una Verge que els serà celestial Patrona.

Quatre anys enrera, el 6 d'agost de 1926, el senyor Bisbe d'Urgell posava la primera pedra de la capella.

L'any passat la fàbrica de la capella era acabada i es podia obrir al culte.

Ara acabem de festejar l'adveniment de la imatge i gairebé l'enllestiment definitiu.

Manca saber encara en quina nova data podrem cloure el cicle amb l'acabament de la decoració interior, amb la volta del presbiteri pintada al fresc per un artista dels nostres i amb les parets colorides i embellides. Potser sigui afer d'una nova anyada, potser en calguin dues o tres.

Amb tot, trobem que un espai de cinc, de sis i fins de vuit i deu anys és un lapse brevíssim dins la marxa lenta amb què avança la construcció de tot temple que s'ha de refiar de les almoines dels fidels.

Aquesta lentitud, aquest pausat ritme en aixecar una església i àdhuc una capella, donen a aquestes obres un prestigi que els escou força. Si els anys que s'han emprat entre començar, bastir i deixar enllestida la capella de La Molina ja li comuniquen aquest to de reposada dignitat, d'altra banda aquests sis o vuit anys són prou breus per a palesar la caritat i l'esplendidesa de moltes persones afectes al CENTRE i a La Molina. Llur treball i llurs aportacions han permès la realitat de la capella de La Molina i han de permetre - cal esperar-ho - un bellíssim acabament definitiu.

J. M.^a G.

Costums populars de Barcelona

AL·LUDINT al costum de visitar la dita font, la conversió del vell i rònc carrer de Jesús en l'actual Passeig de Gràcia i el llòbrec fossar en jardí, un ventall de l'època portava una dècima, escrita segurament del famós versaire popular conegut per «En Mauri de les Dècimes», que feia així:

*De Jesús l'antic carrer
és ara passeig hermós,
amb arbres i sortidors
i al final el Convent té
que de nou s'ha fet també.
I té ara l'obra nova,
una font amb gran requesta,
fossà amb honors de jardí
sense que pugui dir
que es recordi o pudi a pesta.*

Es manté encara ben viu l'hàbit de visitar els cementiris i portar-hi flors i corones de les que profusament venen les floristes de la Rambla, a part d'altres establiments especialment dedicats a aquesta indústria. Les tombes i nínxols són curiosament exornats, i al davant de molts cremen ciris o altra mena de llum, especialment en els que fa poc temps que hi ha algú enterrat. També és molt vivent el costum de fer cremar a casa algun ciri davant el retrat de les persones difuntes fa poc temps. Aquest és l'únic dia de l'any que no s'enterra en el cementiri.

Els nostres avis, el vespre del dia d'avui, solien anar al teatre, on, invariablement, era representat *El convidado de piedra*, precursor de l'actual *Don Juan Tenorio*, que també es representa en molts teatres durant el present dia. No sabem de què ve aquest costum, a no ésser pel sentit macàbric d'aquelles obres, que sembla que les faci adequades per ésser representades en temporada de difunts.

Dia 26. La presentació de la Mare de Déu al Temple. Podia guanyar-se una indulgència plenària, si, en l'església antiga de

Montsió, es pujaven i baixaven els quinze graons de la cripta, resant una avemària en cada graó.

Dia 30. Sant Andreu. L'antic poble de Sant Andreu de Palomar, avui agregat a la ciutat i considerat com un barri de Barcelona, celebra la seva festa major. No sabem que hi hagui cap nota típica ni característica digna de menció.

REFRANER

*El novembre,
qui no ha sembrat
que no sembre.*

*Tots Sants el primer,
Sant Andreu el darrer.*

*Qui de Tots Sants a Nadal no fila
tot l'any suspira.*

*Per Tots Sants, canyes
i caragols amb banyes.*

*Per Tots Sants, castanyes
i caragols amb banyes.*

*Fins a Tots Sants,
de dos en dos grans;
de Tots Sants enllà,
de gra en gra (es refereix al raïm).*

*Per Tots Sants,
caçador, plega els rams.*

*De Tots Sants a Sant Andreu,
vent o pluja o fred o neu.*

*De Tots Sants a Sant Martí,
onze dies i un matí.*

*Per Tots Sants
desa el vano i treu els guants.*

*Per Tots Sants,
capes i mocadors grans.*

*Per Tots Sants, panellets,
que a les dones fan fer pets.*

*Per Tots Sants,
ni llenrisca ni glans.*

*Per Sant Sever,
faves a fer.*

*Per Sant Martí,
les cabres a boquir.*

*Per Sant Martí
mata el porc i enceta el vi.*

*Per Sant Martí,
la neu al pi;
si no hi és al vespre
hi és al matí.*

*Per Sant Martí
la pinya cau del pi.*

*Per Sant Martí
enceta la bóta del vi.*

*Per Sant Martí
no mol el moli.*

*Per Sant Martí
tapa la bóta del bon vi.*

*Per Sant Martí
aspira ton vi.*

*Per Sant Martí
la neu al pi.*

*Per Sant Martí,
la pluja aquí.*

*Si voleu l'oli fi,
feu-lo per Sant Martí.*

*Per Sant Martí
la fulla cau del pi.*

*Per Sant Martí,
la neu al pi;
per Sant Andreu,
pertot arreu.*

*Per Sant Iscle,
el fred xiscla.*

*Santa Cecília clara,
tot l'advent ennuvolada o embolicada.*

*Per Sant Climent,
el fred reganya les dents.*

*De Santa Catarina a Nadal,
un mes cabal.*

*Per Santa Catarina
l'oli és a l'oliva.*

*Per Santa Catarina
replega l'oliva.*

*Per Santa Catarina,
si tens blat, fes farina.*

*Per Sant Andreu
reïra de Déu (alludeix al fred que fa).*

*Per Sant Andreu
retira la neu.*

*Per la fira de Sant Andreu
cada u paga el seu.*

*Per Sant Andreu,
els bordons (1) a la serra
i el dia a la terra.*

*Per Sant Andreu,
qui no tingui capa
que n'emmanlleu.*

*Per Sant Andreu,
si no teniu capa
ja patireu.*

*Per Sant Andreu,
pluja, neu o fred molt breu.*

*Per Sant Andreu,
neu al peu;
si no n'hi hagués,
hi serà aleu.*

(1) Els bordons és el nom que es dona al cinturó d'Orió. Significa, doncs, el proverbi que, per aquest temps de l'any, ja es veu al firmament aquesta constel·lació.

DESEMBRE

Les quatre setmanes anteriors a Nadal constitueixen el temps d'*Advent*, o sigui, els darrers dies del prenyat de la Verge, en què els cristians ja esperen amb ànsia el faust adveniment de l'infant Jesús. Temps de l'any que correspon al mateix en què els antics pobles preparaven llurs festes i ritus religiosos del solstici hivernal, que se celebrava al dia que avui correspon al de Nadal, en el qual ja s'albirava el misteriós miracle de la creixença del dia, amb una major durada de temps del gran astre, el sol, germinador de tota llavor i prometedor d'una altra temporada estival, plena de fruit i de vida en tots sentits.

Record encara d'antigues creences de caire agrícola, relacionades amb els cultes solars, són la creença que aquest temps és un dels més favorables a certs conreus agrícoles, especialment trasplantar i replantar flors; empeltar i fer esqueixos en determinades espècies vegetals, principalment les flors. També es creu que és el millor temps de l'any per a certes pràctiques mèdico-populars. Hi ha algunes pràctiques religioses populars pròpies del temps d'*Advent*, especialment el cant de certs goigs amb lletra adequada.

En aquest temps de l'any se solen fer els pessebres. Generalment s'inauguren passat Santa Llúcia, i es desfan passat la Candelera, que es considera la darrera festa de Nadal.

Hi ha dos sistemes de fer el pessebre. L'un ofereix un caire marcadament artístic, puix els constructors volen imitar el paisatge i les construccions de Palestina, tot cercant que les figures vesteixin segons la visió que de la indumentària jueva es té avui. Aquesta mena de pessebres, encarcarats i amb regust d'erudició i saviesa, no cauen dintre el nostre marc, eminentment popular, i els passarem de llarg, per ocupar-nos solament dels pessebres casolans i humils, en els quals són posats els sants personatges amb hàbits catalanescos i rodejats de l'aire patriarcal dels nostres avis.

En tot pessebre, perquè reuneixi les condicions degudes, segons la visió popular, ha d'haver-hi alguns elements indispensables. El primer és l'establia, més o menys ben simulada, amb el nen Jesús, vestit segons la indumentària infantil de l'època, ajagut en un bressolet de troncs, amb el bou i la mula prop, i Sant Josep i la Mare de Déu. Prop de l'establia, un seguit de pastors vestits a la catalana, amb barretina i sarró proveït de diverses rústegues presentalles, que van a adorar-lo. Un altre element indispensable és el grup dels tres Reis, vestits segons la moda gòtica, que podem

creure copiats de les figures del joc de cartes. A fi que la representació sigui feta amb tota propietat, s'han de tenir tres jocs de reis: un de petit, cavalcant, el qual, en inaugurar el pessebre, es posa en el lloc que, segons la perspectiva, figura estar més lluny; cada dia es van avançant un xic, fins que ja són tan a la vora que no està en relació la mida que tenien quan eren lluny amb la que ara haurien de tenir. En aquest moment són canviats per altres de major tamany, que situen ja a prop de l'establia. Els fan avançar fins la vigília del dia dels Reis, en què els situen davant mateix de l'establia. Al dia indicat són canviats pels d'un altre joc, que estan agenollats, i simulen adorar l'infant Jesús. L'endemà són novament canviats pels de major tamany que cavalquen, i, més tard, pels petits puix representa que se'n tornen.

A part d'aquests elements, la manca dels quals no es comprendria en cap pessebre complet, n'hi ha d'altres que mai no solen mancar en els pessebres típics. Prop de l'establia i repartides pel pessebre, diverses casetes que recorden les nostres gracioses masies de tradició romana, algunes vegades enfarinades les teulades com si hagués nevat, fenomen que mai no s'ha produït a Palestina; un riu fet amb vidres, de vegades amb aigua veritable, en el qual un pescador estira un peix de plom; molins, segons la forma llatina; pallers de tipus català, i, entre les figures mai no pot mancar el caçador, armat d'una lluent escopeta de plom; el caganer, amb barretina vermella, que sempre procuren situar en un lloc en què no pugui ésser vist des de l'establia; l'home carregat amb el feix de llenya; la dona que tira menjar a les tites; el pastor i el rabadà que fan bullir l'olla; la dona que renta roba al riu; l'ase carregat, i alguns d'altres, a part de nombroses bèsties, com bous, porcs, galls i ànecs fets amb cos de fang i potes de filferro, i conills, gats i gossos fets tots de fang sol.

Al darrer quart de segle passat hi hagué una gran febre de fer pessebres. Vingué a constituir l'espectacle de moda dels voltants de Nadal. La gent adinerada en feien d'artístics; es procuraven figures i altres elements obrats per veritables artistes, entre els quals va sobresortir notablement el gran imatgista català Amadeu. La gent humil en feien de senzills; però, no per això mancats de gràcia i singular ingenuïtat. Estigué molt en ús el fer pessebres *de moviment*, amb molins que voltaven, salts d'aigua que es tornaven rius que es bifurcaven; màquines que es bellugaven, i altres estranys elements que feien perdre als pessebres tot el caràcter de representació nadalenca i religiosa, per semblar més aviat una de-

mostració d'enginy mecànic; però era del gust de l'època, i la gent ho comentaven amb elogi i admiració. Les cases que feien pessebre, el deixaven visitar a tothom en determinades hores del dia, sobretot durant les hores de lleure dels treballadors. Els constructors, amb tota ingenuïtat, explicaven les gràcies i les dificultats als visitants que de bona fe els escoltaven. Els visitants, que anaven a carrera feta, comentaven els pessebres que havien vist, i es comunicaven els llocs on podien anar a visitar-ne. Hi havia una fórmula tradicional de demanar si el pessebre era visitable: *Déu vos guard, no és aquí que fan pessebre?*, fórmula que, més tard, quan varen estar en boga les funcions casolanes de sala i arcova, en entrar a l'humil teatre casolà fou plagiada així: *Déu vos guard, no és aquí que fan comèdia?*, forma de salutació amical i humorística, que ha arribat ben vivent fins a nosaltres. També hi ha un altre proverbi barceloní ben conegut, que té el seu origen en el costum vuitcentista dels pessebres de moviment. Un any, un sastre del carrer de la Tapineria, que vivia en un quart pis, féu un pessebre en què hi havia un ample riu amb un barco que, estirant un cordill amagat, recorria un trajecte del riu; per a fer funcionar l'artifici, sota el cadafalc hi havia amagat un noi anomenat Quim, i, quan arribava un moment de gran expectació, a judici del sastre amo del pessebre, aquest deia a l'aprenent: *Tiva Quim*, frase que es va fer de moda, per la gràcia que féu a tota la Barcelona de l'època, que va visitar el pessebre i que encara avui és ben vivent quan en to humorístic es vol indicar a algú que faci alguna cosa ja prèviament sabuda.

També havia estat costum molt arrelat, entre mainada especialment, el de reunir-se grans colles i anar a cantar cançons de Nadal a les cases on feien pessebre, acompanyant-se amb panderos, castanyoles, ferrets i simbombes. Solien formar chors infantils, especialment de nenes, capitanejats per una de més gran. Els diumenges a la tarda, i altres dies al vespre, anaven a cantar davant dels pessebres. En pagament els daven un berenar molt frugal, i alguna quantitat, sempre molt petita.

Era costum, quan es cantava la cançó del Rabadà, que el més eixerit dels noiets, que sempre n'hi havia en aquests chors, encara que en major nombre fossin les nenes, s'amagués sota la taula en què estava muntat el pessebre, ben tapat amb el davantal que amagava les potes i, en cantar el chor la cobla, ell digués la resposta rondinant i butzinant, sempre amb veu estrafeta, i fent de tant en tant algun badall ben sorollós, que feia riure tota la concurrència.

Era costum, també, quan se sabia que algun chor aniria a cantar a alguna casa, convidar les amistats, especialment els veïns. De vegades feien reunir tres i quatre chors alhora, i s'aplegava un gran conjunt de gent en la casa, constituint un veritable espectacle casolà. Els amos de la casa solien convidar a alguna cosa els concurrents, generalment un parell de neules i una mica de vi bo.

La construcció de les casetes i figures de pessebre constitueix un art popular casolà, ben nostre, de regust fortament catalanesc, puix tant en les construccions com en les figures es veu un fort sentit d'arrelada tradició i un sentit ben racial. Les fa més valuoses la singular ingenuïtat que les anima i la intensa simplicitat que les conforma. És una de les branques del nostre art popular verge encara d'estudi, i ben mereixedora d'algun geni selecte que s'hi dediqués i les elevés al nivell artístic que els pertoca dintre els estudis de l'art humil. Aquestes senzilles produccions, per espai de molts anys, havien estat obra de dos diferents estaments que s'havien emprès aquesta petita indústria: els teixidors i velers primer, i més tard, els pintors. Treballaven tot l'any pacientment, pintant i emmotllant. El guany que aconseguien d'obtenir els servia per poder fer unes bones festes de Nadal i per poder-se comprar un vestit. Avui s'ha perdut la tradició en els dos gremis, gairebé especialitzats en la construcció de casetes i figures, i s'hi dediquen gent de diverses condicions.

Des de fa alguns anys, alguns establiments han adoptat el costum de guarnir en llurs aparadors algun passatge del Naixement de Jesús amb un propòsit de reclam, i volent-li donar un caire marcadament artístic. No sabem si el costum arrelarà i es farà més general.

Tots quatre diumenges que cauen dintre l'*Advent*, sortia de la capelleta de la Mare de Déu de l'Esperança, establerta en el carrer de la Palma de Sant Just, una processó organitzada per la Congregació del Sant Crist, la qual, en cada un dels diumenges, visitava les esglésies de Santa Maria, del Pi, de Sant Just i de Sant Jaume. Els congregants vestien hàbit de penitent, amb vesta negra, cenyida al cos amb un cenyidor de cuir, i una alta cucurulla de llustrina. Cantaven els psalms penitencials amb intercalació d'altres cants místics, en els quals es convidava a la penitència i a l'austeritat en el viure. Aquests cants d'aire popular, ordinàriament en castellà, que el poble anomenava *les letrilles*, eren de domini general, i es cantaven en tallers i obradors, sovintment amb lletres estrafetes i parodiades, de caient irònic i fins escatològic. Cada

cant era anunciat amb el toc especial d'una campaneta, al so de la qual el poble havia aplicat la frase *pa i nous*, que es féu extensiva a la processó, que era coneguda també per la *processó del pa i nous*. Va celebrar-se fins l'any 1868.

Primer Diumenge d'Advent. Se celebra la publicació de la Butlla de la Santa Croada. A les nou del matí s'organitza una processó que surt de l'església de Santa Maria i va fins a la Catedral. Fa el curs del carrer de l'Argenteria, plaça de l'Àngel, abans Llibreteria i Baixada de la Presó, i avui Jaume primer, plaça de Sant Jaume, carrer del Bisbe, de Santa Llúcia i entra a la Seu per la porta principal. Hi concorren els capítols Catedral i Municipal, precedeixen el seguici, guàrdies municipals de gran gala, el clergat de les parròquies amb les creus respectives, els gonfanons i la bandera de la Santa Croada portada per un clergue acompanyat d'altres dos amb caràcter de cordonistes. És tinguda a gran honor l'oferta de portar la bandera. En passar el seguici per davant del palau episcopal, s'hi agrega el senyor Bisbe.

En la Seu se celebra un solemne ofici, amb sermó, confiat sempre a un predicador de fama. Després torna a organitzar-se la comitiva, i torna altra vegada a la parròquia de Santa Maria.

Dia 8. Festa de la Puríssima Concepció de Maria Santíssima. És considerada com la primera festa de Nadal. Els vells barcelonins acomodats, era el primer dia que menjaven torrons i neules; per això el dia abans ja s'inauguraven en les entrades de les cases de la plaça Reial, carrer de Ferran i altres llocs distingits de la ciutat, les parades de turrons.

El jovent *currutaco* d'ambdós sexes estrenaven els vestits d'hivern, i acudien a la festa religiosa de la Seu, després de finida la qual, anaven a *lluir el garbo* per la muralla de Mar i per la Rambla, tot passejant fins a les dues, que se n'anaven a dinar, com els senyors, encara que fossin del braç menestral o treballador.

La Puríssima era la Patrona de tots els gremis que havien de pastar per a produir llurs articles: forners, pastissers, cerers, fideuers, adroguers, etc. L'adopció del patronatge de la Mare de Déu sota l'advocació de la Puríssima, era com una mena de símbol, puix essent el tipus de treball en què majorment hom pot falsejar i adulterar els productes, la Puríssima simbolitzava l'estret sentit de puresa en llur elaboració. Des del segle xiv fins fa molts pocs anys, en aquest dia no es pastava, ni treballava cap dels di-

ferents gremis que tenien la Puríssima per Advocada. Els frares Mercedaris tenien un privilegi especial de poder fer pa, i una vegada, tal dia com avui, es trobaren el llevat i la pasta elaborada convertits en fang i sang, miracle que interpretaren com un desig de la Mare de Déu, que el dia de la seva festa fos respectat i no es treballés. Tots els gremis indicats tenien una capelleta amb la imatge de la Puríssima, com encara es pot veure en alguns dels indicats establiments. Els adroguers la guarnien amb hòsties de colors i flors de paper, així com els cerers amb candeletes de vistoses coloraines. Era també molt comú que possessin, durant la vuitada de la festa, i sovint fins molt més temps, una petita llimona penjada de les mans de la imatge, per significar la seva incorruptibilitat, puix el poble creu que aquest fruit és sempre pur i no es corromp mai. Els forners solien donar coca a llurs clients; els cerers, candeletes, i els adroguers, hòsties.

Des de que el rei Carles III la va adoptar per Patrona de tots els dominis espanyols, al castell de Montjuich es tiren les canonades de reglament en semblants diades.

A la Catedral se celebra un solemne ofici en què oficia el senyor Bisbe, de Pontifical. La festa religiosa té el mateix caràcter, quant a aquest particular, que la mateixa de Nadal. Fet l'ofici, se celebra una processó, a la qual concorre l'Ajuntament, que volta pels claustres, surt al carrer de Santa Llúcia, segueix pel del Bisbe, plaça de Sant Jaume, Jaume I, plaça del Rei, baixada de Santa Clara, Comtes de Barcelona i entra altra cop a la Catedral. La festa religiosa de la Puríssima havia revestit, segles enrera, una solemnitat excepcional, era celebrada en la capella del claustre, dedicada a aquesta imatge. Entapissaven els finestrals i encatifaven terra, de manera que els espaiosos claustres de la seu donaven la sensació de l'interior d'una esvelta i magnífica església. Hi prenién part les millors cobles de música de Barcelona, que donaven a la festa un major relleu, tot fent sentir llur música des d'un lloc enlairat, que encara es conserva en la capella del claustre que fa angle amb les ales corresponents als carrers del Bisbe i de la Pietat. La Puríssima és tinguda com una de les Patrones de la ciutat de Barcelona, per haver-li declarat el savi Consell de Cent quan, en ocasió d'un gran flagell ciutadà al qual hom no trobava remei, li foren ofertes les claus de la ciutat, com un testimoni d'acatament d'aquesta. Al moment el flagell entrà en franc minvament i desaparegué per complet. Encara avui la imatge de la Puríssima que hi ha a la Seu, entrant per la porta principal, immediatament a la

dreta, porta a les mans les claus de la ciutat i és coneguda popularment per la *Mare de Déu de les claus*. En ocasió d'oferir a la Puríssima el patronatge de la ciutat, fou establerta la solemne festa religiosa que encara avui se celebra.

Els pessebristes de poca importància aquest dia inauguren el pessebre; però els qui volien donar un xic de to a la seva obra, solien fer-ho més tard.

Com una extensió de la festa de la Puríssima se celebra pels voltants de la Catedral una fira de figures i de casetes de pessebre, i en les escales de la mateixa, una altra d'herbei i boscatge per a guarnir-lo i complementar-lo. Avui ambdues fires estan confoses i barrejades; però, en altres temps, havien estat ben diferents.

En la fira d'avui els pessebristes de bon to no compren; només prenen vistes i miren quines novetats s'han presentat al mercat, a fi d'aprofitar-les i estudiar-ne les combinacions a fer. Les adquireixen el dia de Santa Llúcia, que és el dia de la gran fira d'aquest gènere. Actualment aquesta fira, que abans se circumscrivia al voltant de la catedral per a casetes i figures, i a les escales per a l'herbei, ha pres un increment tan gran, que ja omple la plaça Nova, la de Sant Jaume, la del Rei, la de la Catedral i tots els carrers immediats.

En temps dels nostres avis, tal dia com avui se celebrava el primer ball de disfresses a la Patacada. Es començava a les set del vespre i s'acabava a les dotze de la nit en punt. Era el primer de la temporada carnestoltesca, i solia estar molt concorregut. Més anys enrera, encara, aquest era el primer dia que sortien les disfresses pel carrer a fer gatzara i esbrincar els vianants.

Dia 13. Santa Llúcia. Aquesta Santa és Patrona de totes les treballadores de l'art de l'agulla, puix és popularment advocada contra les malalties de la vista, i es creia que les dones ocupades en totes les arts de la costura es devien perjudicar molt aquest sentit. La tenien per Patrona, doncs, perquè les protegís i els conservés la vista que necessitaven per a guanyar-se la vida. Fa cosa d'un segle que en aquest dia feien festa totes les cosidores. També era considerada com la festa de les nenes que anaven a costura a aprendre més de cosir que de lletra, puix els nostres besavis creien que les dones no havien de saber de llegir, perquè les esgarriava de la bona vida; però, en canvi, que havien de saber bé les feines casolanes, com el cosir, perquè de grans, fossin unes bones mestresses de casa. En diversos llocs de Catalunya, encara avui,

les nenes de col·legi fan festa i corren per la població fent un cap-tiri infantil tot cantant una cançoneta dedicada a Santa Llúcia, a la manera d'allò que fan els nens per Sant Nicolau. No hem trobat dades que també s'hagués fet a Barcelona. Per aquestes raons les cosidores i treballadores d'oficis en què entrés el cosir, com també les nenes que encara anaven a costura eren conegudes amb el graciós nom de *Llucietes*. L'any passat hom volgué restablir en part la festa de les modistes i treballadores de l'agulla, però no havem de parlar-ne, puix és una cosa restaurada i encara sense tradició.

JOAN AMADES

Bibliografia

ANTONIO BERJON ET VAZQUEZ READ.—*Theologia Archeologica*.—(*Praelectiones*) sive *Catholicum Dogma ex antiquis, Catacumbarum praecipue, monumentis vindicatum*.—*Tractatus Praelimiraris*.—*De Protoevangelio*.—*CXXIII Tabulis in textu illustratus*.—Un vol. en 8.ª, 203 pp.—Matriti.—Typographia Alpha.—1929.

Assenyalem l'aparició d'aquest volum com un esdeveniment bibliogràfic, perquè no sovintegen obres com la que motiva aquesta nota. És raríssima l'aparició d'un resum, suficientment precís i clar, d'allò que no hauria d'oblidar mai cap catòlic, tan eclesiàstic com laic, referent als dogmes fonamentals de la Religió Cristiana, representats gràficament per la pintura, la glíptica i l'escultura dels primers segles de l'Església, segons els exemplars descoberts en les catacumbes romanes, principalment. I els coneixements d'aquestes senzilles lliçons gràfiques, no són solament una curiositat arqueològica, sinó uns arguments incontrovertibles a favor de la Veritat revelada, de la qual és dipositària, des del seu origen, l'Església Romana.

No tenen consistència possible, per tant, davant d'aquests testimonis de la Fe primitiva, les heretgies dels primers segles; ni el Cisme d'Orient, ni el Protestantisme, ni el Modernisme, etc. Les in-

gènues representacions sagrades dels segles I al V, són afirmacions concretes, sense altre propòsit que ensenyar, ilustrar i promoure la devoció dels fidels de la manera més assequible a totes les intelligències. És a dir, per mitjà dels sentits aconseguir la comprensió de les ensenyances divines.

Els monuments de les primeres centúries de l'Església, són la sua vindicació més genuïna; i les catacumbes, amb les representacions figurades, en els murs, en les voltes i en els arcòssolis, són la demostració més evident que la Fe cristiana està fonamentada en l'Antic i Nou Testament, sense solucions de continuïtat.

Amb insistència i repetidament, l'Església Catòlica ha figurat les escenes que més havien de commoure els sentiments dels primers cristians, catacúmens i neòfits. La caiguda dels nostres primers pares i la promesa de la redempció, representada per l'arbre del paradís i el serpent: *Unde mors oriebatur inde vita resurget*; Noè eixint de l'arca amb la coloma simbòlica de la deslliurança; *Moisés fent rajar la peña*; la història de Jonàs, significant la Resurrecció; els tres joves israelites, glorificant Déu entre les flames del forn; Daniel, salvat dels lleons, etc.; i, amb aquestes històries, els fets més culminants del Nou Testament, especialment els miracles obrats per Jesucrist: les noces de Canà; la resurrecció de Llätzer; el guariment del paralític; la curació de la dona que sofria antiga hemorràgia; i els fets més culminants de la vida del Salvador: el Naixement, l'Epifania, Jesús davant Pilat, etc., i no són menys significatives les escenes en les quals es figura la vocació de Sant Pere, la negació del mateix, els Apòstols, etc. etc., i, especialment, la representació del gran misteri de la Santíssima Trinitat, concurrent a la Creació de l'home, *faciamus hominem*; i la glorificació de Maria Santíssima, com Regina i Mare, divinals caràcters negats per les heretgies dels primers segles i perfidiosament seguides per la Reforma; com també les figuracions dels Sagraments, d'una manera particular la Sagrada Eucaristia, la Penitència, etc., etc.

Admirables ensenyances que demostren la persistència, mai no interrompuda, dels dogmes de la Fe, a través del temps i de l'espai, malgrat les forces contràries que, de sempre i arreu, han combatut la Nau simbòlica.

Et portae inferi non prevalebunt adversus eam. Obres com la que motiva aquesta Nota haurien de vulgaritzar-se *non solum ad usum universitatum et seminarium clericorum, sed etiam ad usum populi in lingua vernacula.*